

Lesbrief: Grensoverschrijdend seksueel gedrag: wat doe jij?

Aanleiding

De start van het schooljaar is belangrijk voor het creëren van een veilige sfeer, zowel in de klas als in de school. Leerlingen leren immers het beste in een omgeving waarin zij zich veilig en geaccepteerd voelen. Voor jongeren in de leeftijd van 12 tot en met 16 spelen relaties en seksualiteit daar een belangrijke rol bij. Ze maken hun eerste verliefdheid, eerste zoen en eerste seksuele ervaringen mee.

In deze broeikas van hormonen, gevoelens en groepsdynamiek heerst nog veel *ongelijkwaardigheid* als het gaat over seksueel plezier, grensoverschrijding en seksuele & genderidentiteit. Leerlingen hebben soms een *scherp oordeel* over seksueel gedrag van leeftijdsgenoten. Meiden 'horen' terughoudend te zijn, de grens aan te geven, anders worden ze voor slet uitgemaakt. Jongens 'horen' te pushen en veel ervaring te hebben, dan zijn ze stoer. Dit speelt ook online, bijvoorbeeld bij ongewenste sexting of exposure (doorsturen of online plaatsen van naaktfoto's of video's zonder toestemming): vaak wordt het slachtoffer veroordeeld in plaats van degene die de foto doorgestuurd heeft. En misschien nog wel het duidelijkst bij leerlingen die niet hetero, maar homo, lesbisch of biseksueel zijn en leerlingen die zich anders gedragen dan de gendernormen (ongeschreven regels voor hoe meiden en jongens zich 'horen' te gedragen) voorschrijven. Ze krijgen vaak te maken met negatieve opmerkingen, worden vaker gepest, buitengesloten, voor gek gezet of uitgescholden (ook online).

Veel jongeren voelen zich ongemakkelijk bij deze scherpe oordelen en negatieve uitlatingen, maar vinden het tegelijkertijd lastig om zich binnen een (gesloten) peergroup uit te spreken. Met behulp van deze lesbrief besteed je aandacht aan het creëren van een veilig pedagogisch klimaat specifiek op deze onderwerpen. Met als doel dat iedere leerling op school zichzelf kan zijn en zich geaccepteerd voelt.

Wat wordt er in deze les geleerd?

In deze les leren leerlingen wat ze kunnen *doen* als ze seksueel grensoverschrijdend gedrag zien. Voordat ze kunnen ingrijpen, moeten leerlingen eerst het gedrag *herkennen* en vervolgens weten wat ze kunnen zeggen en doen als ze het zien gebeuren. Daarna oefenen ze hier mee.

De les is te gebruiken in de onder- en bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Deze lesbrief bestaat uit een korte instructie voor leraren, een werkblad voor de leerlingen en twee films uit de game: 'Can You Fix It?'.

Can You Fix It is ontwikkeld door Rutgers en Soa Aids Nederland. Deze lesbrief maakt onderdeel uit van het programma seksuele vorming 12+ dat door Rutgers en Soa Aids Nederland wordt uitgevoerd.

*De les is speciaal ontwikkeld voor **Can You Fix It** en wordt tijdens de Week Tegen Pesten 2020 gelanceerd. Het thema van deze week is "Samen aan Zet". Je grijpt dus in (als leerling en leraar) op het moment dat je seksueel grensoverschrijdend gedrag ziet. De les geeft leerlingen en leraren een voorbeeld en handvat voor hoe je dat doet. Zodat je met elkaar zorgt voor een goede en veilige sfeer, zowel in de klas als in de school. De les kun je ook buiten de Week Tegen Pesten gebruiken, bijvoorbeeld tijdens de Week van de Liefde of als aanvulling op het lespakket Lang Leve de Liefde.*

Wat is Can You Fix It?

De game Can You Fix It? bestaat uit films die jongeren leren inschatten wanneer een situatie seksueel grensoverschrijdend is. Jongeren kunnen deze zelfstandig spelen of wanneer nodig met begeleiding. De filmpjes staan op www.canyoufixit.nl. Can You Fix It? is door Rutgers en Soa Aids Nederland ontwikkeld.

Algemene informatie

Hier vind je de praktische informatie over de doelgroep, de lessen en het materiaal. Je vindt ook enkele suggesties voor het creëren van een veilige sfeer in de klas en het omgaan met gemengde groepen.

1. Doel

Het stimuleren van leerlingen om in te grijpen als zij seksueel grensoverschrijdend gedrag zien. Aan het eind van de les weten de leerlingen hoe ze seksueel grensoverschrijdend gedrag herkennen en wat ze kunnen zeggen als ze dit zien.

2. Doelgroep

De les is te gebruiken in de onder- en bovenbouw van het voortgezet onderwijs, van 12 tot en met 16 jaar.

3. Uitvoering

Bent u leraar of mentor en geeft u deze les? Besteed dan aandacht aan het creëren van een veilige setting in de klas. Een veilige sfeer is een basisvoorwaarde om over seksualiteit en grensoverschrijdend gedrag te praten. Alleen in een veilige sfeer zullen leerlingen zich voldoende op hun gemak voelen om te praten over deze onderwerpen. Een veilige sfeer kan verstoord worden door een onrustige klas waarin provocerende opmerkingen of te veel grapjes worden gemaakt. Vaak maken leerlingen deze opmerkingen om zich een houding te geven voor de rest van de klas.

Can You Fix It is ontwikkeld door Rutgers en Soa Aids Nederland. Deze lesbrief maakt onderdeel uit van het programma seksuele vorming 12+ dat door Rutgers en Soa Aids Nederland wordt uitgevoerd.

Daarnaast is het belangrijk om afspraken te maken om zo een veilige sfeer te creëren. Door goede afspraken voelen leerlingen zich veilig om actief deel te nemen aan de lessen. Maak voordat u begint met het lesprogramma samen met de leerlingen afspraken.

Afspraken die je kunt maken:

- Luister naar elkaar.
- Accepteer elkaars mening.
- Veroordeel de ander niet, ook al vind je iets raar of vreemd.
- Lach elkaar niet uit.
- Gebruik geen grove woorden. Het is een serieus onderwerp.
- Noem geen namen wanneer je een verhaal vertelt.
- Alles wat tijdens de lessen besproken wordt, blijft binnen de klas.
- Een leerling bepaalt zelf wat hij/zij wel of juist niet wil vertellen.
- Geen enkele vraag is raar.

Let op:

- Maak alleen afspraken die voor jou als docent reëel zijn. Wanneer leerlingen merken dat afspraken niet nageleefd worden, kan dit leiden tot onrust.
- Hanteer de gemaakte afspraken consequent.

Zie voor extra hulp de volgende link: <https://www.seksuelevorming.nl/onderwijssoort/voortgezet-onderwijs/situaties-tijdens-het-lesgeven-0>. Daarnaast kunt u Lesgevenindeliefde.nl bezoeken. Hierin staan tips hoe om te gaan met lastige situatie tijdens het lesgeven. Daarnaast kunt u ervoor zorgen dat de les onderdeel is van een breder aanbod om grensoverschrijding tegen te gaan, door structureel complete seksuele vorming aan te bieden. Bijvoorbeeld met het lespakket Lang Leve de Liefde (www.langlevedeliefde.nl).

4. Materialen

Deze lesbrief bestaat uit een docentinstructie, een werkblad en films. De handleiding en het werkblad vindt u als bijlage bij deze lesbrief. De filmpjes staan op www.canyoufixit.nl. Er is een computer met internetverbinding en goed geluid nodig om de films te bekijken.

5. Duur

De les duurt zonder pauze ongeveer een uur.

Can You Fix It is ontwikkeld door Rutgers en Soa Aids Nederland. Deze lesbrief maakt onderdeel uit van het programma seksuele vorming 12+ dat door Rutgers en Soa Aids Nederland wordt uitgevoerd.

6. Groepsdynamiek

Bij voorkeur wordt de les gegeven in een groep van maximaal 10 leerlingen. Dan is de kans groter dat meningen niet ondergesneeuwd raken door die van meer mondige leerlingen. Echter is dit niet altijd haalbaar in de praktijk, en zullen klassen uit gemiddeld 25-30 leerlingen bestaan. Uiteraard is deze les ook geschikt voor grotere groepen. Het is hierbij van belang dat alle meningen van alle leerlingen gehoord worden en dat er een veilige sfeer wordt behouden ondanks de groepsgrootte.

7. Meer doen?

- Wilt u meer doen met seksuele vorming? Doe dan mee met de **Week van de Liefde!** Deze projectweek is elk jaar rond valentijnsdag (14 februari) en is voor vo, vso, praktijkonderwijs en mbo. Lees meer op <https://www.seksuelevorming.nl/weekvandeliefde>
- Wilt u met meer thema's aan de slag binnen relaties en seksualiteit? Gebruik dan een lespakket voor seksuele vorming, zoals Lang Leve de Liefde.
- Algemene informatie, tips en betrouwbare lesmaterialen rond seksuele voorlichting vindt u op [seksuelevorming.nl](https://www.seksuelevorming.nl).

Can You Fix It is ontwikkeld door Rutgers en Soa Aids Nederland. Deze lesbrief maakt onderdeel uit van het programma seksuele vorming 12+ dat door Rutgers en Soa Aids Nederland wordt uitgevoerd.

Instructie van de les: Ingrijpen als het over de grens gaat

1. Voorbereiding:

- Opstellen van afspraken en gouden regels. Hierbij kunt u denken aan de regels onder het kopje 'Uitvoering'.
- Bekijk de filmpjes van tevoren.
- Lees in de introductie en bijlage 3 meer informatie over seksuele & genderdiversiteit en seksueel grensoverschrijdend gedrag.

2. Introductie

- Geef aan waar de les over gaat: ingrijpen bij grensoverschrijdend seksueel gedrag. Geef een aantal voorbeelden van grensoverschrijdend seksueel gedrag (ongewenste sexting, exposure, schelden - slet, hoer, homo, pot). Leg kort uit waarom je dit onderwerp behandelt (zie introductie van deze lesbrieven en gebruik bijlage 3 voor onderbouwing en cijfers rond seksuele of genderidentiteit en seksueel gedrag).
- Herinner de leerlingen aan de afspraken die jullie mogelijk hebben gemaakt over respect voor elkaar en vertrouwelijkheid (zie de regels onder 'Uitvoering').
- Vertel dat jullie het eerst gaan hebben over hoe je seksueel grensoverschrijdend gedrag herkent. Vervolgens bespreken jullie wat je kunt zeggen en doen als je dit ziet. Zowel tegen degene die pest als tegen degene die gepest wordt.

3. Wanneer is iets grensoverschrijdend seksueel gedrag?

- Vertel dat jullie het nu eerst gaan hebben over hoe je grensoverschrijdend seksueel gedrag herkent.
- Stel de vraag: kunnen jullie voorbeelden van dit soort gedrag geven? (schrijf bijvoorbeeld op het bord of maak hier een woordweb van op het digibord). Vul aan met eigen voorbeelden (bijvoorbeeld uit de bijlage met achtergrondinformatie en cijfers).
- Ga dan door met onderstaande oefening.

Can You Fix It is ontwikkeld door Rutgers en Soa Aids Nederland. Deze lesbrieven maakt onderdeel uit van het programma seksuele vorming 12+ dat door Rutgers en Soa Aids Nederland wordt uitgevoerd.

Oefening klassikaal: definitie grensoverschrijdend gedrag

Vraag de klas: wat is volgens jullie grensoverschrijdend gedrag? De oefening richt zich minder op pesten, maar meer op grensoverschrijdend seksueel gedrag. Waarbij de klas uiteindelijk gezamenlijk tot een definitie van grensoverschrijdend seksueel gedrag komt.

Geef de leerlingen tijd om antwoorden te bedenken. Leg daarna uit wat pestgedrag is en dat grensoverschrijdend seksueel gedrag hier dus een vorm van kan zijn:

Bron: <https://www.schoolveiligheid.nl/mbo/thema/pesten/>

Een vaak gebruikte definitie van pesten komt van Dan Olweus (1993, o.a. in Veenstra, 2005): 'Iemand wordt gepest wanneer hij of zij herhaaldelijk en langdurig wordt blootgesteld aan negatieve handelingen door één of meer personen'. Deze definitie is door verschillende bronnen aangevuld met de volgende criteria:

- er is sprake van een negatieve bedoeling;
- de negatieve handelingen zijn structureel en tegen dezelfde persoon gericht;
- er is sprake van machtsongelijkheid. Pesters staan hoger in de sociale groepshierarchie en/of hebben meer medestanders dan de gepeste.

Vraag aan de leerlingen wat zij als grensoverschrijdend seksueel gedrag zien (bv. Roddels over iemand verspreiden, iemand uitschelden, of iemands foto's doorsturen). Wanneer vinden zij gedrag OK, wanneer niet?

Doel: de leerlingen weten wat met grensoverschrijdend seksueel gedrag wordt bedoeld en weten dat dit als pestgedrag wordt gezien.

Can You Fix It is ontwikkeld door Rutgers en Soa Aids Nederland. Deze lesbrief maakt onderdeel uit van het programma seksuele vorming 12+ dat door Rutgers en Soa Aids Nederland wordt uitgevoerd.

- Daarna maakt iedereen voor zichzelf de volgende oefening.

Oefening individueel: Leuk gedrag kaart

Hoe wil jij dat je klasgenoten (en op school) met elkaar omgaan, rond seksuele en genderidentiteit en seksueel gedrag? De leerlingen kruisen op hun gedragskaart (bijlage 1) aan wat voor gedrag ze OK vinden. Maak vooraf duidelijk dat dit een individuele oefening is die niet met de klas gedeeld hoeft te worden. De kaart hoeft achteraf niet ingeleverd te worden. Zorg dat er ruimte is om de oefening zelfstandig in te vullen.

Doel: de leerlingen denken na over hun eigen opvattingen over het gedrag dat zij normaal vinden. En het gedrag dat zij grensoverschrijdend vinden.

4. Film: hoe herken je ongewenst seksueel gedrag?

- Open de video **Wraak** op www.canyoufixit.nl. Speel de video eerst als Jay.
- Bespreek met de leerlingen wat ze zelf zouden doen op het moment dat er ingegrepen moet worden. Vervolgens kun je vragen wat ze zouden kunnen doen op zo'n moment: hoe wordt je de held?.
- Vraag de klas na afloop:
  - o Welk gedrag vonden jullie niet ok?
  - o Was dit ongewenst seksueel gedrag?
  - o Hoe herkende je dat?
  - o Welk gedrag vonden jullie wel leuk?
- Speel de video dan als Ezgi.
- Bespreek met de klas wat jullie doen als er ingegrepen moet worden.
- Vraag de klas na afloop:
  - o Hebben jullie nog meer gedrag gezien dat niet ok was?
  - o Wat kon iemand doen om in te grijpen?
- Terugkoppeling: Leerkracht kan voorbeelden geven (eventueel uit eigen werkervaring): hoe lastig ingrijpen kan zijn door groepsdynamiek en onzekerheid, maar wat het kan opleveren als je het toch doet en als ingrijpen de norm wordt. Hierdoor creëert de leraar een 'wij-gevoel': we accepteren in 2019 toch niet meer dat seksueel ongewenst gedrag geaccepteerd wordt? Degene die zich hier schuldig aan maakt wordt tegenwoordig toch terecht gewezen en het ongewenste gedrag wordt toch veroordeeld? We zijn toch samen de held en willen dat iedereen zich veilig en geaccepteerd voelt op school!

Can You Fix It is ontwikkeld door Rutgers en Soa Aids Nederland. Deze lesbrief maakt onderdeel uit van het programma seksuele vorming 12+ dat door Rutgers en Soa Aids Nederland wordt uitgevoerd.

5. Wat kan je zeggen als je wil ingrijpen?

- Geef aan dat jullie net hebben gesproken over gedrag dat niet OK is
- Zeg ook dat jullie hebben besproken hoe je grensoverschrijdend gedrag kan herkennen.
- Vertel nu dat jullie het gaan hebben over wat je kan zeggen als je ongewenst seksueel gedrag ziet, tegen degene die het doet en tegen degene die het meemaakt.
- Begin met onderstaande opdracht.

Oefening: ingrijpen bij grensoverschrijdend seksueel gedrag

Hoe grijp je in als iemand grensoverschrijdend seksueel gedrag meemaakt? Laat de leerlingen eerst zelf nadenken over de volgende twee vragen en laat ze de antwoorden opschrijven. Op het bijbehorende formulier (bijlage 2) ziet u voorbeeld antwoorden.

- Wat kan je tegen degene die 'pest' zeggen als je ziet dat zij/hij iets doet wat niet OK is?
- Wat kan je zeggen tegen degene die grensoverschrijdend seksueel gedrag meemaakt als je dit ziet?

Verzamel vervolgens met de hele klas alle ideeën op een smartboard of flip-over. Vul eventueel aan.

Doel: De leerlingen weten wat ze kunnen zeggen als ze willen ingrijpen als iemand gepest wordt. Ze weten wat ze kunnen zeggen tegen degene die pest en ze weten wat ze kunnen zeggen tegen degene die gepest wordt.

- Geef aan dat je ervoor wil zorgen dat de klas voor iedereen veilig en leuk is, dat het daarom belangrijk is om in te grijpen als je grensoverschrijdend seksueel gedrag ziet. Je weet nu wat je kan zeggen tegen degene die 'pest' en wat je kan zeggen tegen degene die 'gepest' wordt.

6. Film: hoe grijp je in?

- Open de video **Sukkel** op www.canyoufixit.nl. Speel de video eerst als Sten.
- Bespreek met de klas wat jullie doen als er ingegrepen moet worden.
- Vraag de klas na afloop:
  - Welk gedrag vonden jullie niet ok?
  - Wat was grensoverschrijdend seksueel gedrag?
  - Hoe herkende je dat?
  - Welk gedrag vonden jullie wel leuk?

Can You Fix It is ontwikkeld door Rutgers en Soa Aids Nederland. Deze lesbrief maakt onderdeel uit van het programma seksuele vorming 12+ dat door Rutgers en Soa Aids Nederland wordt uitgevoerd.

- Hoe had iemand in kunnen grijpen?
- Speel de video dan als Timo.
- Bespreek met de klas wat jullie doen als er ingegrepen moet worden.
- Vraag de klas na afloop:
  - Hebben jullie nog meer gedrag gezien dat niet ok was?
  - Wat kon iemand doen om in te grijpen?

7. Afronding

- Vertel de klas dat dit de les over grensoverschrijdend seksueel gedrag was.
- Iedereen weet nu hoe je grensoverschrijdend seksueel gedrag kunt herkennen en wat je kan zeggen als je ziet dat iemand het meemaakt of dat iemand 'pest'.

Can You Fix It is ontwikkeld door Rutgers en Soa Aids Nederland. Deze lesbrief maakt onderdeel uit van het programma seksuele vorming 12+ dat door Rutgers en Soa Aids Nederland wordt uitgevoerd.

Bijlage 1: Leuk gedrag kaart

lemand geeft je een compliment waar jij blij mee bent.	lemand geeft je een negatieve bijnaam die gerelateerd is aan seks (bijv. slet, hoer, etc..). Jij vindt dit niet leuk.	lemand scheldt je uit (voor homo/ pot/ bi) op het schoolplein.
lemand geeft je een knuffel als begroeting.	lemand geeft je een schouderklopje.	lemand slaat je uit het niets als grap op je kont.
lemand sluit je buiten uit een app-groep.	lemand vraagt of jij vanmiddag ook mee wil naar de film.	lemand stuurt een foto van jou door zonder dat diegene toestemming had.
lemand zet in de groepsapp dat je een slet bent, of een player.	lemand maakt grappen over dat je verliefd bent.	lemand vertelt aan anderen dat je gay bent.
lemand zegt dat je een leuke stijl voor kleren hebt.	lemand zegt dat zij/hij het niet met je eens is, maar dat zij/hij je wel respecteert.	lemand grijpt in als je gepest wordt.
lemand pakt je mobieltje af.	lemand geeft je een compliment, maar jij vindt het eigenlijk een belediging.	lemand bedreigt je als je niet doet wat zij/hij wil.
lemand vertelt je dat het haar of hem niet uitmaakt op wie je verliefd zou worden.	lemand maakt voor de hele klas opmerkingen die jou persoonlijk raken.	lemand zegt dat je lelijke kleren aan hebt.

Can You Fix It is ontwikkeld door Rutgers en Soa Aids Nederland. Deze lesbrief maakt onderdeel uit van het programma seksuele vorming 12+ dat door Rutgers en Soa Aids Nederland wordt uitgevoerd.

lemand achtervolgt je na school.	lemand zegt dat jouw mening er niet toe doet.	lemand zegt dat zij of hij geen vrienden met je is, maar je wel waardeert om wie je bent.
----------------------------------	---	---

Bijlage 2: Antwoordformulier voor ingrijpen bij pestgedrag

Vraag 1:

Wat kan je tegen degene die over de grens gaat zeggen als je ziet dat zij/hij iets doet was niet OK is?

Voorbeelden:

- *Hoe zou jij het vinden als iemand dit bij jou deed?*
- *Zou je dit ook bij je vrienden doen? Of bij je broertje of zusje?*
- *Hoe denk je dat je over komt op anderen?*

Vraag 2

Wat kan je zeggen tegen degene die grensoverschrijdend seksueel gedrag meemaakt als je dit ziet?

Voorbeelden:

- *Ben je oké? Heb je hulp nodig?*
- *Wil je met vertellen wat er aan de hand is?*
- *Zullen we dit met een leraar of een andere volwassene bespreken?*

Can You Fix It is ontwikkeld door Rutgers en Soa Aids Nederland. Deze lesbrief maakt onderdeel uit van het programma seksuele vorming 12+ dat door Rutgers en Soa Aids Nederland wordt uitgevoerd.

Bijlage 3: Extra informatie

Dubbele seksuele moraal

Over seksuele gedrag van meisjes wordt vaak anders geoordeeld dan over seksuele gedrag van jongens. Waar meisjes al snel een slet worden genoemd als ze zich seksueel vrij gedragen, worden jongens soms stoer gevonden. Dit wordt de dubbele seksuele moraal genoemd. Seksueel actieve mannen met meerdere vrouwen worden beschouwd als stoer, terwijl seksueel actieve vrouwen met meerdere mannen gezien worden als slet of hoer (onder meer Vanwesenbeeck, 2011). In kwalitatief onderzoek onder Nederlandse scholieren werd een dubbele moraal ten aanzien van seksualiteit waargenomen onder jongeren van verschillende etniciteit (Felten et al., 2009; Graaf et al. 2009). Deze dubbele moraal heeft niet alleen invloed op het zelfvertrouwen en de vrijheid van jongeren, maar is ook een factor die meespeelt bij het voorkomen van seksueel geweld. Veel jongeren, vooral meisjes, worden slachtoffer van seksueel geweld. Vijf procent van de meisjes en 2% van de jongens heeft seksueel geweld meegemaakt voor hun 12e jaar (bron: survey Seksuele gezondheid in Nederland, 2017). Na het twaalfde jaar loopt vooral het aantal meisjes dat met seksuele dwang te maken krijgt op: Twee procent van de jongens en 11% van de meisjes onder de vijftientig geeft aan dat ze ooit zijn gedwongen om iets te doen of toe te staan op seksueel gebied wat ze niet wilden (bron: survey Seks onder je 25e, 2017).

Pesten van leerlingen die niet heteroseksueel zijn

Eén op de 20 mensen heeft lesbische, homoseksuele, biseksuele of transgender (LHBT) gevoelens. Oppervlakkig gezien gaat het goed met deze groep in Nederland: 7 op de 10 mensen vindt homoseksualiteit geen probleem, maar als je verder kijkt zie je zowel maatschappelijke als individuele problemen. Eén op de 10 mensen is homo-negatief, in zekere zin kun je stellen dat dat er in elke klas twee zijn. Ook vindt één op de 3 het aanstootgevend als twee mannen op straat zoenen. Bij vrouwen is dat een kwart. Homo- en biseksuele jongens krijgen veelvuldig te maken met discriminatie en geweld. Twee op de vijf werd wel eens uitgescholden vanwege de seksuele voorkeur, een op de zes werd wel eens bedreigd en een op de negen is wel eens geschopt en geslagen (bron: Seks onder je 25^e). Lesbische en biseksuele meisjes krijgen hier minder mee te maken. Homo is nog steeds het meest gebruikte scheldwoord en terwijl hetero-jongeren hun leven een 8 geven, geven LHBT-jongeren hun leven een 6. Tot slot, suïcide ligt bij LHB-jongeren 5 keer hoger dan bij hetero-jongeren en bij transgender jongeren is dit percentage zelfs 10 keer hoger.

Can You Fix It is ontwikkeld door Rutgers en Soa Aids Nederland. Deze lesbrief maakt onderdeel uit van het programma seksuele vorming 12+ dat door Rutgers en Soa Aids Nederland wordt uitgevoerd.